

РОЗДІЛ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.49>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Войтович Є.М.,

к.ю.н.,

*доцент кафедри кримінального права та
правосуддя Запорізького національного університету*

Войтович Є.М., Проблемні питання судового контролю в кримінальному процесі України

У статті розглянуто особливості законодавчого врегулювання інституту судового контролю в кримінальному процесі України. Визначено авторів, які приділяли увагу дослідження цього інституту кримінального процесуального законодавства, мету дослідження. Зокрема, як наслідок уточнено визначення судового контролю як самостійного інституту процесуального закону, з урахуванням як останніх змін в процесуальне законодавство, так і з урахуванням чинних змін. Вказано на недосконалість певних термінів процесуального закону, які окрім іншого, впливають на зміст інституту судового контролю. Підкреслено невідповідність змісту Кримінального процесуального кодексу України тим засадам, які передували його прийняттю. Визначено прогалину процесуального закону, яка полягає у відсутності регламентації дій посадових осіб сторони обвинувачення у випадку прийняття судом такого рішення, як повернення обвинувального акта прокурору як такого, що не відповідає вимогам закону. Здійснено порівняльний аналіз кримінальних процесуальних норм, які регламентували інститут додаткового розслідування під час дії КПК УРСР, з нормами, які надають суду право повернути прокурору обвинувальний акт як такий, що не відповідає вимогам закону. Визначені процесуальні повноваження слідчого судді за межами стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні, піддано критиці їх недостатність для поновлення конституційних прав особи, які потенційно можуть бути порушені. Проаналізовано конституційні приписи, які визначають права людини та громадянина, їх реалізацію оцінено з точки зору проблеми, яка висвітлена; Зроблено висновок про невідповідність вимог кримінального процесуального закону Конституції України, зокрема зосереджено увагу на можливості обмежити конституційні права особи за умови відсутності ефективного механізму їх поновлення. Висновок зроблено на підставі аналізу конституційних норм та доктрини права з огляду на визначення правосуддя. Певній критиці піддано окремі положення закону, надано пропозиції щодо їх удосконалення. Як наслідок запропоновано визначення судового контролю як безпосередню перевірку слідчим суддею законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення та інших державних органів в кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальний процес, судовий контроль, оскарження дій, бездіяльності, оскарження рішень, реформування, інститут кримінального переслідування, додаткове розслідування, повернення обвинувального акту прокурору, судова система.

Voitovych Y. Problematic issues of judicial control in the criminal process of Ukraine

The article considers the peculiarities of the legislative regulation of the institution of judicial control in the criminal process of Ukraine. The authors who paid attention to the research of this institute of criminal procedural legislation, the purpose of the research are determined. In particular, as a result, the definition of judicial control as an independent institution of procedural law has been clarified, taking into account both recent changes in procedural legislation and taking into account current changes. It is pointed out the imperfection of certain terms of the procedural law, which, among other things, affect the content of the institution of judicial control. The inconsistency of the content of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the principles that preceded its adoption was emphasized. A gap in the procedural law has been identified, which consists in the lack of regulation of the actions of

officials of the prosecution in the event of a court decision such as returning the indictment to the prosecutor as not meeting the requirements of the law. A comparative analysis of the criminal procedural norms that regulated the institution of additional investigation during the CPC of the USSR, with the rules that give the court the right to return the indictment to the prosecutor as one that does not meet the requirements of the law. The procedural powers of the investigating judge outside the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings have been defined, and their inadequacy to restore the constitutional rights of a person, which could potentially be violated, has been criticized. The constitutional prescriptions that define human and civil rights are analyzed, their implementation is assessed in terms of the problem covered; It is concluded that the requirements of the Criminal Procedure Law do not comply with the Constitution of Ukraine, in particular, attention is focused on the possibility of restricting the constitutional rights of a person in the absence of an effective mechanism for their renewal. The conclusion was made on the basis of the analysis of constitutional norms and doctrine of law with regard to the definition of justice. Certain provisions of the law have been criticized, and suggestions for their improvement have been made. As a result, it is proposed to define judicial control as a direct verification by an investigating judge of the legality and validity of decisions, actions or omissions of the prosecution and other state bodies in criminal proceedings.

Key words: criminal process, judicial control, appeal of actions, inaction, appeal of decisions, reform, institute of criminal prosecution, additional investigation, return of the indictment to the prosecutor, judicial system.

Як і кримінальний процесуальний закон в цілому, так і інститут судового контролю в кримінальному процесуальному праві України зазнає змін. Слід зазначити, що з моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (надалі – КПК України) Верховна Рада України прийняла 96 законів, які вносили зміни до його тексту [1], що, безумовно, стосується й інституту судового контролю.

Питанням судового контролю та досліджень певних його елементів приділяли увагу вітчизняні та російські науковці, такі як Ахтирська Н.М., Горшенев В.М., Куцин М.М., Лазарева В.А., Лобойко Л.М., Мальяренко В.Т., Петрухін І.Л., Туманянц А., Філін Д.О., Чепурнова Н.М., Шахов І.Б., Шилов О.Г. та інші. Слід зазначити, що дослідженням певних елементів, які зараз утворюють інститут судового контролю, приділялася увага навіть правникам радянських часів, чому буде присвячена окрема робота.

Завданням цієї роботи є висвітлити актуальні питання, пов'язані з проблемними питаннями, які стосуються повноважень основного суб'єкту судового контролю – слідчого судді в певних стадіях кримінального процесу.

В попередніх роботах автором запропоновано наступне визначення судового контролю в кримінальному процесі України: «судовий контроль в кримінальному судочинстві виражається в безпосередній перевірці законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності посадових осіб органів прокуратури, дізнання та досудового слідства на досудових стадіях кримінальної справи». Наразі «кримінальна справа» відсутня, існує лише кримінальне провадження, що більш точно відповідає сутності цього інституту, з огляду на кількість стадій, їх детальну регламентацію, та правила реєстрацій. Інститут дізнання був скасований повністю, однак знов запроваджений Законом України № 2617-VIII від 22.11.2018р. який набрав чинності 01.07.2020 р [2]. Отже, існує інститут кримінальних проступків та спрощений порядок їх досудового розслідування. Автором раніше пропонувалося визначити судовий контроль як безпосередню перевірку слідчим суддею законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності посадових осіб сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Це формулювання потребує уточнення з огляду на наступне.

В попередніх роботах автором досліджувалися питання інституту судового контролю в кримінальному процесі в різних аспектах. Певним чином досліджувалися витоки інституту з законодавства радянських часів, докладно вивчені питання виникнення інституту в кримінально-процесуальному законодавстві України. Було проаналізовано механізм обрання слідчого судді, межі його повноважень (як слідчого судді суду першої інстанції, так і апеляційного рівня) як з точки зору обсягу, так і з точки зору часу (моменту виникнення та припинення). Автором неодноразово піддано критиці певні недоліки законодавчого врегулювання інституту, особливо так звані «поправки Лозового», які було запроваджено в кримінальний процесуальний Кодекс України Законом № 2147-VIII від 03.10.2017 року тощо.

Варто зазначити, що 17.10.2019 року набрав чинності Закон України, який значною мірою раніше зазначені недоліки усунув; проте, залишаються проблеми, які потребують теоретичного дослідження.

Зокрема, слід констатувати, що деякі проблемні питання, які існували в практичному застосуванні КПК УРСР, який було прийнято в 1960 році, не вирішено; більше того, вони посилились.

Так, у пояснювальній записці до проекту КПК України 2012 року, серед іншого, вказувалося, що інститут додаткового розслідування в кримінальному процесуальному законодавстві є «рудиментом радянської епо-

хи». Визначалося, що прийняття КПК України є одним з етапів судової реформи, яка має не тільки зводиться к покращенню діяльності суддів і судів, а в широкому розумінні сприяти створенню умов для посилення прав і свобод людини та громадянина. Інститут додаткового розслідування за рішенням суду або прокурора дійсно ліквідовано.

Проте суду надано право в стадії підготовчого розгляду повернути прокурору обвинувальний акт, який не відповідає вимогам закону (п.3 ч. 3 ст. 314 КПК України). І системний аналіз кримінального процесуального закону призводить до однозначного висновку: використання цієї норми призводить до погіршення дотримання законних прав людини та громадянина.

Насамперед необхідно звернути увагу на регламентацію стадії досудового розслідування. Закон її визначає наступним чином: «стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності» (п.5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Можливість поновлення досудового розслідування закон пов'язує лише у випадку його зупинення раніше, що до теми роботи відношення не має.

Таким чином з моменту направлення до суду обвинувального акта або відповідного процесуального клопотання стадія досудового розслідування є закінченою і поновлена бути не може. Відповідно припинилися повноваження слідчого та дізнавача, оскільки вони уповноважені здійснювати саме досудове розслідування (п.4¹, п.17 ч. 3 ст. 3 КПК України). Припинилися і повноваження прокурора, які надані йому в цій стадії (ч. 2 ст. 36 КПК України).

У свою чергу суд після отримання обвинувального акта зобов'язаний призначити та провести підготовче засідання, що прямо передбачене ч. 1 ст. 314 КПК України. За наслідками цього засідання суд, поміж інших, має право констатувати факт невідповідності обвинувального акту вимогам закону (а саме вимогам ст. 291 КПК України, оскільки це єдина норма закону, яка висуває вимоги до обвинувального акту, і ці вимоги є суто формальними). Наслідком такої констатації є постановлення ухвали про повернення обвинувального акту прокурору (нажаль закон не уточнює, якому саме). Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку, тим не менш, вона може бути залишена апеляційним судом без змін, що і означає, що акт повернено. Ухвала апеляційного суду про залишення без змін рішення суду першої інстанції про повернення обвинувального акту прокурору не може бути оскаржена до Верховного Суду, оскільки ст. 424 КПК України містить вичерпний перелік судових рішень, які підлягають касаційному оскарженню, але така ухвала серед них відсутня.

Для оцінки використання такого інструменту як повернення обвинувального акта прокурору слід для прикладу навести третій квартал 2020 року. За відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень за цей період суди України розглянули 5528 клопотань про повернення обвинувального акту прокурору [3].

Аналогія з інститутом додаткового розслідування в даному випадку існує. Проте, в кримінальному-процесуальному законодавстві, чинному за часів СРСР, наслідки повернення кримінальної справи на додаткове розслідування були врегульовані цілком однозначно. Було регламентовано строки такого розслідування, повноваження всіх учасників процесу, питання запобіжних заходів, можливі наслідки додаткового розслідування тощо.

Нічого схожого з цим чинний кримінальний процесуальний закон не містить.

Отже: у випадку повернення обвинувального акту прокурору судом стадія досудового розслідування не може бути поновлена, оскільки є закінченою.

Повноваження слідчого, дізнавача і відповідні повноваження прокурора припинилися.

Очевидною (однак прямо не передбаченою законом) уявляється єдина можливість саме уповноваженого прокурора сформулювати новий обвинувальний акт з урахуванням невідповідностей вимогам закону, на які вказав суд. Після цього має слідувати повторне направлення обвинувального акта в суд (і в ніякому випадку клопотань з інших процесуальних питань, оскільки для встановлення обставин, які можуть стати підставами для таких клопотань, необхідно проводити слідчі або інші процесуальні дії, що уявляється неможливим).

Проте, це є виключно теоретичним висновком, оскільки закон на цю тему не містить жодного слова.

Саме тут і вбачаються проблеми реалізації конституційних прав людини та громадянина. Це стосується як потерпілого, так і обвинуваченого. До обвинуваченого зазвичай застосовано запобіжний захід, іноді й такий як тримання під вартою; накладено арешти на майно тощо. Потерпілий є особою, яка прямо зацікавлена в захисті своїх прав, які порушено. Однак нажаль закон не регулює дій прокурора у випадку отримання обвинувального акта від суду. Це стосується і самого такого обов'язку, строку виконання такого обов'язку, необхідності вручення повторного обвинувального акта стороні захисту тощо.

Слід констатувати, що у випадку повернення обвинувального акта прокурору потерпілий, обвинувачений, захисник, особа, яка є власником майна, на яке накладено арешт, потрапляють під безумовну і необмежену владу прокурора. І лише від бажання прокурора залежить подальша доля кримінального провадження, а отже, можливості реалізації зазначеними суб'єктами своїх прав.

З точки зору викладеного необхідно оцінити можливості слідчого судді.

Із системного аналізу ст. 3 та ст. 132 КПК України можна дійти висновку, що слідчий суддя уповноважений розглядати клопотання учасників процесу лише під час досудового розслідування. У випадку повернення обвинувального акта прокурору це є неможливим, як зазначено вище. Виключенням є приписи ст. 206 КПК України, які зобов'язують слідчого суддю перевірити законність утримання під вартою особи поза залежності від стадії процесу, та звільнити таку особу у випадку відсутності законних підстав для цього. Однак ці повноваження слідчого судді в змозі вирішити лише питання щодо запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. З огляду на те, що будь які заходи забезпечення кримінального провадження потенційно порушують права людини та громадянина, передбачені ст. 21-68 Конституції України [4] необхідно дійти висновку про значну недосконалість процесуального закону.

Крім цього, викладене свідчить про необхідність уточнення визначення самого інституту судового контролю, яке, на думку автора, має бути викладене наступним чином: судовим контролем є безпосередня перевірка слідчим суддею законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення та інших державних органів в кримінальному провадженні.

Підсумовуючи наведене слід констатувати значні прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві в сфері в тому числі судового контролю, отже, в даній сфері потрібні подальші теоретичні розробки та практичні зміни. Вбачається за необхідне вжити заходів задля усунення суперечностей у термінології процесуального закону, визначення повноважень посадових осіб органів прокуратури, судової влади тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n492>
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/stru#Stru>